Драгоманов серед співробітників російського журналу.

Нічого певне на світі нема принаднішого й цікавішого, як стежити за розвитком визначної людини, спостерігати, як складається світогляд її та розгортаються ті погляди, що ними збагатила вона людське самопізнання. Фізично людина, коли дійде повного зросту й дозрілости, перестає рости, і ми цю граничну межу напевне можемо сконстатувати й визначити. Не те з межою інтелектуального розвитку: рідко коли можна її означити, рідко коли можемо напевне сказати: отут саме край розвиткові, отут людина спинилася і вже далі не піде. А надто це стосується до людей великого, міцного інтелекту. Вони, можна сказати, ніколи не спиняються в своєму духовому рості, носячи в собі можливости необмеженого, незвіданого розвитку і спиняє його тільки смерть, тоб то причина незалежна, а не внутрішне вичерпанне творчої сили. Ніхто, звичайно, не стає перед нами зовсім готовим і при повній розумовій зброї одразу, немов та Палада з голови Зевесової. До свідомости доходить людина довгим і важким шляхом, часто покрученим і поплутаним, часто манівцями, через нетри та пущі всяких помилок, хитання й непевности. Але коли й дійде людина свідомости, здобувши певний світогляд, то й тоді ще не можна вважати, що шлях її скінчено, що дійшла вона до останньої межі, по-за яку не переступить. Досвід життьовий, з одного боку, допитливість інтелекту, з другого, й певному світоглядові дають багато матеріялу на творчу роботу; одкидаючи одно та поглиблюючи друге, вносючи додатки й виправляючи хибні деталі—він робить як-раз оту роботу необмеженого розвитку, про яку я згадав на початку. І часто, коли бачимо перед собою самий лиш кінцевий етап інтелектуального життя, останнє—скажу так—слово з життьового досвіду, то не зможемо ні оцінити його гаразд, ні цілком зрозуміти, як що не знатимемо, якою власне дорогою дійшов чоловік до його, з яких часток склався той світогляд, та вироблена система, що так зачаровує нас у своєму кінцевому вигляді, в останніх формах. І тільки коли ми ступінь по ступіню пройдемо за людиною в її розвитку, коли наочно побачимо той шлях, що ним вона дійшла до останніх висновків, коли разом вистежимо, які помилки лишила вона по-за собою, тоді тільки і діяч і людина стане перед нами на повен свій зріст і зробиться нам ближчою й далеко цікавішою, звьязаною з нами інтимними звьязками.

Постать Драгоманова серед українського громадянства загально відома, як і його роля в історії українського руху. Видавець „Громади", автор „Вільної спілки", „Чудацьких думок", „Исторической Польши" і т. и. був занадто виразною особою, можна сказати—творцем новочасного українства, що підложив під його основи европейської науки та політики. Проте мало хто знає, яким шляхом дійшов Драгоманов до своїх останніх висновків, хоча йому довелося пережити досить складну еволюцію, поки сформулувалися його погляди на українську справу. Подією, що рішуче заважила в розвитку українського світогляду у Драгоманова, був його одьїзд за кордон р. 1876. Попаливши мости за собою, він міг вільніше поводитись, не оглядаючись на російську цензуру. Та, з другого боку, довелось йому переглянути й свої українські позиції, де-що в них поправити, де-що одкинути й де-що нове взяти і взагалі українську справу поставити виразніше, ніж до того міг він робити. Можна сказати, що р. 1876 був критичним у житті Драгоманова моментом, бо й йому самому одкрив очі на де-що з того, що перше йому було не зовсім свідоме, і багато його думок та заяв у „Громаді" й пізніших творах бренять справді новими нотками, немов другий чоловік і писав їх, а не той, що друкував публіцистичні праці в „Вѣстникѣ Европы" та „Правдѣ". Тим-то всякий матеріял, що пояснює нам ту еволюцію, проказує дорогу, якою йшов наш визначний діяч, приймаємо, певна річ з великим зацікавленням. До такого матеріялу належать листи Драгоманова (усіх 25) до редактора „Вѣстника Европы", М. Стасюлевича, опубліковані в т. V-му видання „М. М. Стасюлевичъ и его современники въ ихъ перепискѣ" (СПБ. 1913).

Як відомо, Драгоманов був досить ретельним співробітником „Вѣстника Европы": більшість його публіцистичних праць до 1876 р. знаходила притулок собі в цьому журналі і опубліковане листування кидає світло і на становище Драгоманова, як співробітника в російському журналі, і на справи, що ними він тоді найдужче захоплений був, і на ті погляди, що силкувався викладати—не завжде щасливо—в підцензурному виданні в Росії. Разом з тим ці листи характеризують і самого Драгоманова, а надто його погляди громадські, і зосібна в українській справі, й тим самим дають цінний матеріал до оцінки його роботи в українському питанні.

Драгоманов у першому періоді своєї діяльности ще не вирізняє себе з загалу російського громадянства. Я вже був зазначив якось, що за теперішнього рівня української свідомости багатьох може навіть прикро вразити те, як трактував тоді Драгоманов російські й українські справи: „мы", „наше"—звичайно говорить він про всякі російські питання. Але не треба забувати ні того, в якому стані пробувала тоді взагалі молода українська ідея, ні тієї еволюції, що переживав сам Драгоманов. І от не вважаючи на це, сказали-б тепер, „москвофильство", Драгоманов у російському журналі займає все-ж таки окрему, свою власну, виразну позицію. Вже самі теми й їхне освітлення давали чимало матеріялу до характеристики того, мовляв Драгоманов, „какъ трудно жить на свѣтѣ такимъ бѣднымъ всероссійскимъ патріотамъ на космополитической запарѣ, какимъ себя считаю я, въ той литературѣ, гдѣ одинъ только и есть изъ выдающихся писателей всероссійскій патріотъ, а не централистъ и сепаратистъ—А. Н. Пыпинъ" (стор. 207). З „петербургскими или великорусскими сепаратистами" й довелось боротися Драгоманову, коли він здіймав так звані „окраинные вопросы" хоча-б у найзагальнішій їх формі. Вже перша велика праця Драгоманова в „Вѣстникѣ Европы", що появилась під заголовком „Восточная политика Германіи и обрусеніе", викликала де-які непорозуміння з редакцією. Посилаючи її Драгоманов додає, що він не певен, чи побачить вона світ, й „нѣкоторыми сторонами она не совсѣмъ подходитъ къ мнѣніямъ редакціи „Вѣстника" (стор. 188). І справді—довелося зараз же таки авторові оборонятися од закидів що-до „нѣмцеѣдства" в дусі Каткова. „Написалъ я статью Вам посланную, —пояснює Драгоманов,—не только для того, чтобы „доложить" публикѣ, какъ у насъ готовяться отхватить кусокъ территоріи, но гораздо больше для того, *чтобъ поговорить о внутренней политикѣ*" (стор. 190). Він бажав далі „показать гнусность (національной ненависти) съ общихъ основныхъ началъ человѣчности, обязательныхъ для народовъ" (стор. 193) і виявити на повен зріст „глупую идею" „обрусенія" (стор. 194), давши програму справедливого пожиття народів у спільній державі. І роскриваючи цю програму, Драгоманов висловлює улюблену свою ідею, якій згодом присвятить багато блискучих сторінок у своїх публіцистичних працях. ...„Противъ опасности, — пише він 17. XI. 1871 р. з Флоренції,—надо принимать мѣры. Какія мѣры? Вовсе не чрезвычайныя (о коихъ говорятъ алармисты), а просто правильное развитіе отечества, *прежде всего въ духѣ свободы* которая только и можетъ создать здоровый патріотизмъ и искреннее усвоеніе этой программы... Только такого рода „нѣмцеѣдомъ" я позволяю себѣ почитать свою особу" (стор. 190).

Таку програму, як видко з листування, Драгоманов консеквентно проводив у своїх стосунках до російського журналу. Проводив насамперед в українських справах. Виходячи з тих самих „общихъ, основныхъ началъ человѣчности", він пише ряд статтів про письменство й політику в Галичині, про розвиток українського письменства, про провинціяльні письменства у Франції і т. и. Правда, кожного разу йому доводиться перепрошувати за такі „нецікаві сюжети", боючись, „не покажется ли Вашимъ читателямъ эта матерія въ большомъ количествѣ вещью нестерпимою" (стор. 202); але він уперто бье все в одну точку, і це йому здається просто „фатальною необхідностью". І кінець-кінцем все звьязує з українським рухом та бажаним його розвитком. „Польскія дѣла,—пише він з приводу однієї статті у „Вѣстнику Европы",—только съ теперешней мѣстной петербургской точки зрѣнія кажутся предметомъ „слишкомъ спеціальнымъ". Не то у насъ на Югѣ и на Западѣ, и такъ какъ чортъ связалъ Россію Восточную и Западную и Польшу крѣп-

кой веревочкой,—то и петербуржцамъ не уйти отъ этихъ дѣлъ, да, кстати, и вообще славянскихъ" (стор. 204).

„Volens-nolens", а государство, имѣющее 12 мильоновъ малоросовъ и 5 мильоновъ поляковъ, отъ славянскаго вопроса не уйдетъ" (стор. 206),—пророкує Драгоманов. Заінтересовання до славянських справ і було першим висновком з його космополітичного становища. Звідси ж прийшов він і до українського питання. „Такъ какъ въ Малороссіи живутъ малороссы, то *естественно*, что они и говорятъ о малоросійскомъ, а иные и по-малоросійски. Это кажется новизною и, какъ такая, иныхъ смущаетъ. У насъ есть такіе наивные люди, которые видятъ „исключительность" и „тенденціозность", напр., въ томъ, что кіевскій отдѣлъ геогр. общества печатаетъ малоросійскія пѣсни, а не иныя. Но если такъ будутъ думать и не наивные люди, если и печать будетъ обходить естественныя движенія въ южно-русскомъ обществѣ, то эти движенія именно и получатъ ненормальное направленіе, которое, право, вовсе нежелательно серьезнымъ людямъ съ мѣстными тенденціями, на сколько я ихъ знаю" (стор. 212).

Раз ставши на таку позицію—природности українства, як національно-політичного руху,—Драгоманов пробує використати свої звязки з російським журналом, щоб допомогти українству і тут і за кордоном вийти на загальнолюдський грунт, або привести, як він каже в одному з листів, „въ гармонію галицкое украинофильство съ нашимъ общимъ порядочнымъ людямъ въ Россіи либеральнымъ направленіемъ" (стор. 203). На це бьють не тільки його друковані праці, а й ті змагання, щоб зацікавити „петербурзьких сепаратистів" славьянським і зосібна українським питанням, добути для галичан гарних книжок, установити їм звязки з кращими людьми в Росії, бо він уважав, що „дѣло здороваго „обрусенія" галичанъ... будетъ вмѣстѣ и ихъ разбурсаченіемъ" (стор. 212). Разом з тим з проникливістю справжнього політика бореться він і проти тих обставин, що стоять на шляху національного відродження, проти людей, які занюхали, що „можно выслужиться на счетъ сепаратизма". І останнє стосується не тільки до 1874 року, коли писав це Драгоманов, а й до наших часів. „Все то, что тутъ болтаютъ,—додає він про людей, що „выслуживаются на счетъ сепаратизма"—вертится около столь избитой темы, какъ сепаратизмъ, гетьманщина—есть такіе, которые даже вмѣняютъ другимъ стремленіе царя малороссійскаго завести,—что трудно подумать, чтобъ кто-либо выше нашихъ Ноздревыхъ и почмейстеровъ (изъ „Мертвыхъ Душъ") могъ повѣрить всей этой болтовнѣ. А впрочемъ!.. Вотъ въ этомъ и вопросъ" (стор. 212). І дійсність показує, що це „а впрочемъ" мало рацію і що Ноздревих чимало знайдеться й за наших часів, 40 років потому, як ці рядки написано...

„Мнѣ по временамъ кажется, что провидѣніе предназначило мнѣ положить одинъ изъ камней для такой связи"—закінчує Драгоманов свої думки про потребу „привести въ гармонію" галицьке українство з російськими „порядочными людьми". Драгоманов не помилився: камінь єднання людей на основі „общихъ основныхъ началъ человѣчности, обязательныхъ для всѣхъ народовъ" він таки справді положив. І як він приступив до цього на початку своєї діяльности й як цим шляхом ішов—на це його нове листування дає чимало дуже цікавого матеріялу.

Сергій Єфремов.